

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

ABU BAKR NARSHAXIYNING “TARIXI BUXORO” ASARIDA SOMONIY HUKMDORLARI TARIXI TAVSIFI

Murodullayeva Aziza Xasanboy qizi

Namangan davlat pedagogika instituti Tarix yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

E-mail: azizaxon899@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18704311>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abu Bakr Narshaxiyning “Tarixi Buxoro” asari haqida qisqacha ma’lumot berilgan. Somoniylar davlati tarixi batafsil yoritilgan. Somoniy hukmdorlarining davlat boshqaruvidagi faoliyati tahlil qilingan. Buxoro shahrini rivojlantirish siyosati manbahunoslik asosida keng yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Somonxudot, Ismoil Somoniy maqbarasi, Hojib ul-hojib, Hojib ul-buzruk, saroy cheklari, Registon maydoni, ustod, Shayx ul-islom, islom dinining gumbazi, xonaqoh.

Abstract: This article provides a brief overview of the work “History of Bukhara” by Abu Bakr Narshakhi. The history of the Samanid state is described in detail. The activities of the Samanid rulers in state governance are analyzed. The policy of developing the city of Bukhara is comprehensively examined based on source studies.

Keywords: Saman-Khudat, Ismail Samani Mausoleum, Hajib al-Hajib, Hajib al-Buzruk, palace stipends, Registan Square, ustad, Shaykh al-Islam, the dome of Islam, khanqah.

Аннотация: В данной статье приводятся краткие сведения о труде Абу Бакра Наршахи «История Бухары». Подробно освещается история государства Саманидов. Анализируется деятельность саманидских правителей в системе государственного управления. Политика развития города Бухары подробно рассмотрена на основе источниковедческого анализа.

Ключевые слова: Саманхудот, мавзолей Исмаила Самани, хаджиб аль-хаджиб, хаджиб аль-бuzрук, дворцовые пожалования, площадь Регистан, уstad, шейх аль-ислам, купол ислама, ханака.

Kirish. Buxoro tarixi asari Markaziy Osiyo tarixnavisligining ilk qadimiy durdonalaridan biridir. Bu nodir asar Abu Bakr Narshaxiy tomonidan 943-944-yillarda arab tilida yozilgan. Unda O‘rta Osiyoda arablar istilosi natijasida islom dinining tarqalishi va undan bevosita oldingi davrlar hamda IX-XII asrlardagi Buxoro va unga yaqin shahar va qishloqlar xalqlarining tarixi haqida ma’lumot beradi.

Abu Bakr Narshaxiyning "Buxoro tarixi" asarida Markaziy Osiyoda hukmronlik qilgan ko‘plab davlatlar tarixi batafsil yoritilgan. Shulardan Somoniylar davlati tarixini olsak, Somoniylar davlati 865–999-yillarda Movarounnahr va Xurosonda hukmronlik qilgan o‘rta asrlar davlatidir.

Manbalarda somoniylarning kelib chiqishi haqida turli ma’lumotlar keltirilgan. Ko‘pchilik manbalarda aytilishicha, ularning shajarasi Sosoniy shohonshohi Xurmazd IV ning harbiy qo‘mondoni Bahrom Chubinga borib taqaladi. Bahrom Chubin avval Armaniston va Ozarbayjon, keyin esa Ray va Xuroson naibi etib tayinlangan. Ayrim mal’umotlarga ko‘ra Bahrom chufin kelib

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

chiqishi bo‘yicha sosoniylar xizmatidagi og‘uz turklaridan bo‘lgan. Uning avlodlari Balxda yashab shu yerdan Xurosan va Movoraunnahrning turli hududlariga noib etib yuborilgan.

Somonhudotning bir o‘g‘li bo‘lib uning ismi Asad edi. Asadning Esa 4 o‘g‘li bo‘lib Nuh, Ahmad, Yahyo va Ilyos edi. Rofe Ibn Lays va Xarsama Ibn Lays o‘rtasidagi urushda Somonhudotning nabiralari xarsomaga yordam berdi. Bu yordam evaziga Mamun Asad Ibn Somonxudotning o‘g‘ilariga Xurosonning ayrim shaharlari hukumronligini berishni buyurdi. G‘asson Ibn Ubbad Nuh Ibn Asadni Samarqandga, Ahmad Ibn Asadni Marvga amir qilib tayinladi. Bu voqea 817 yil 20 iyulda sodir bo‘ldi. Yurtga avval Nuh Ibn Asad boshchilik qilib, to dunyodan o‘tganiga qadar Samarqanda hukumronlik qildi. Oradan vaqt o‘tgach Nuh Ibn Asadni o‘z o‘rniga xalifa qildi. Bu ikki hukumdor ham hukumronligi davrida misdan chaqalar zarb etdi. Ahmad Ibn Asad vafot etgancha Samarqandda bo‘ldi, vafot etishidan oldin o‘g‘li Nasr Ibn Ahmad Ibn Asadni o‘z o‘rniga halifa qildi. Nasr otasining o‘rniga o‘tirgach 865 yil 29 sentyabr shanba kuni uni nomiga Xalifa Vosik Billoxdan Movoraunnahrda hukumronlik qildi. Samarqandni markazga aylantirdi. Movoraunnahrning barcha viloyatlarni birlashtirish va uni Xurosondan ajratib olish choralarni ko‘rdi IX asrning ohirgi choragida Movoraunnahrning barcha viloyatlari Somoniylar tasarrufiga o‘tadi va Nasr butun Movoraunnahrning hukumdoriga aylanadi u kumush dirham zarb etadi. Nasr Ibn Ahmad mahaliy dehqonlar taklifiga binoan Buxoroga ukasi Ismoil Ibn Ahmadni hokim qilib yuboradi. Shunday qilib Buxoro ham Somoniylar qo‘liga o‘tadi. Ko‘p o‘tmay Ismoil akasi Nasrga bo‘ysunishdan bosh tortib unga qarshi qo‘shin tortadi. Aka uka o‘rtasida 888 yilda jang bo‘ladi. Bu jangda Nasr mag‘lubiyatga uchraydi, Ismoil Somoniy butun hokimiyatni o‘z qo‘liga oladi. 893-yilda Taroz shahriga yurish qilib, shalji kumush konlariga egalik qilish huquqini oladi. Somoniylar davlatining tobora kuchayib boryatgani arab xalifalariga yoqmas edi. Xalifa Mutazid Safforiylar hukumdori Amir Ibn Laysga Xuroson bilan birga Movoraunnahr ustidan ham hukm yuritish huquqi kiritilgani haqida farmon chiqaradi va uni Ismoilga qarshi gijgijlaydi. 900-yili Ismoil va Amir Ibn Lays o‘rtasida urush boshlanadi. Urush Ismoilning g‘alatasi bilan tugaydi. Ismoil Xurosonni ham o‘z yerlariga qo‘shib oladi. Shunday qilib Ismoil Ibn Ahmad hukumronligi davrida Talas vodiysidan Xurosongacha bo‘lgan yerlarni o‘z hokimiyati ostida birlashtiradi. Narshahiyning yozishicha Ismoil Somoniy o‘zining kuchli qo‘shinlarini nazarda tutib, , toki men tirik ekanman, Buxoro viloyatining devori men bo‘laman’, - deb aytgan edi. ismoil Somoniy davrida davlat eng qudratli darajaga chiqdi. Bu davrda Somoniylar davlati Movoraunnahr, Xuroson, Shimoliy sharqiy eronni o‘z ichiga olgan. Buxora shahri esa poytaxt qilib belgilangan. Somoniylar sulolasining hokimiyatidagi vakillari amir deb atalgan bo‘lib, ularga dargoh va devonal bo‘ysingan. Vazir mansahga asosan zayhoniylar, Balamiylar va uthiylar aslzoda oilalarning vakillari tayinlanar edi. Zayhoniylar va Bolamiylar ulardan eng mashhur vazirlardir. Narshahiyning yozishicha somoniylar boshqaruvi asosan o‘rta devon orqali idora itilib ular orasida vazir devoni boshqaruv mahkamasi hisoblanardi. Nasr II davrida Buxoroning Registon maydonida amir qasri qarshisida devonlar uchun saroy qurilib, mahkama hizmatchilari arab, fors tillarini puxta egallab olgan, Quronni va shariatning asosiy qoidalarini yaxshi biladigan turli fanlardan xabardor bo‘lgan savodli aslzodalaridan tanlab olingan. Movoraunnahrning ravnagida islom dini ruhoniylarining hissasi katta bo‘ldi. Poytaxt Buxoro shahri islom dinining markaziga aylandi. O‘rta Osiyodagi ilk ilmgoh Farjak madrasasi X asrda Buxoroda bunyod etildi. IX-X asrlarda Buxoro shahri madaniy jihatdan yuksaldi. Poytaxt amir saroyida turli sohalariga oid qo‘lyozma kitoblar

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

saqlanadigan kutubxona barpo etildi. Bu davrda somoniylar davlati aholisi qishloq xo‘jaligi, dehqonchilik, hunarmandchilik, savdo-sotiq, chorvachilik kabi sohalar bilan shug‘ullangan. Davlatning asosiy dehqonchilik solig‘i –xirojdan xazinaga katta miqdorida mablag‘ tushgan . somoniylar hukumronligi davrida yer egaligining, “mulki sultoniylar”, “mulki yerlari”, “vaqf yerlari”, “mulki xos”, va “jamoalari yerlari” deb ataluvchi 5 ta turi mavjud bo‘lgan. Hukumdor sulola vakillari mulkdor dehqonlar va aslzodalarning tasarufidagi katta yer maydonlaridan tortib mehnatkash qishloq aholisiga tegishli mayda xususiy yerlargacha, Mulk yerlari hisoblangan. Masjid madrasalarga vaqtincha yoki abadiiy foydalanish uchun berilgan yerlar. Vaqf yerlari deb atalgan Oliy martabali ruhoniylar va sayidlar qo‘l ostidagi yerlar, “mulki xos” deb yuritilgan. Qishloq jamoalari tasarufida ham ma‘lum hajmda yer maydonlari saqlanib ular “jamoalari yerlari” hisoblangan. Shu yerlarda aholi mehnat qilgan. Yetishtirgan hosildan turli xil soliqlar to‘lagan. Oradan vaqt o‘tgach somoniylarning harbiy yurishlari, hukumron sulolasining ichki nizolari, mahalliy hokimlarning boshboshdoqlik harakatlari borgan sari avj olib bordi. Oqibatda mamlakatda iqtisodiy tanglik sodir bo‘ldi, 942 yilda aholidan 2 marta soliq yig‘ib olindi, siyosiy vaziyat Nuh (943-954) va uning nabirasi Nuh II (976-997) qilgan davrda nihoyatda keskin tus oldi. Somoniylar davlati Ismoil Somoniy va fotidan keyin uning avlodlari davrida zaiflasha boshladi. 907 yilda Ismoil vafot etdi, va taxtga Ahmad Ibn Ismoil (907-914), Nasr Ibn Ahmad (914-943), Nuh Ibn Nasr (943-954), Abdulmalik Ibn Nuh (954-961), Mansur Ibn Abdulmalik (961-976), Nuh Ibn Mansur (976-997), Mansur Ibn Nuh (997-999), Abdulmalik Ibn Mansur kabilar davlatni boshqardi. Sulolaning oxirgi vakili Ismoil al Muntasir qoraxoniylar sulolasiga qarshi kurash olib borib, somoniylar hokimiyatini tiklashga urindi. Lekin natija bo‘lmadi. O‘zi ham o‘ldirildi. 999 yilda somoniyalar davlati butunlay tugatildi.

Xulosa qilib aytganda Narshaxiyning ma‘lumotlari Somoniylar davridagi siyosiy jarayonlarni, anglashda, shaharsozlik, manaviy hayot, iqtisodiy rivojlanish va davlat boshqaruvi masalalarini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Maqola somoniylar sulolasi Movoraunnahr tarixda qanday o‘rin egalaganligi yana bir bor tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abu Bakr Muhammad ibn Ja‘far an-Narshhiy. Buxoro tarixi (fors tilidan A. Rasulev tarjimasini). – T. , 1991
2. Босворт К. Э. Мусульманские династии. – М. : Наука, 1971. – 324 с.
- 3.